

Dunja Jutronic

Filip Galović i Pavle Valerijev, *Rječnik govora mjesta Ložišća na otoku Braču*. Hrvatsko katoličko sveučilište, Zagreb, 2021.

Godine 2021. izdana je obimna knjiga *Rječnik govora mjesta Ložišća na otoku Braču* u kojoj se pored drugih priloga donosi leksičko blago vernakulara Ložišća na otoku Braču, a potpisano je dvoje autora: hrvatski jezikoslovac, ponajprije dijalektolog Filip Galović (1982.), mladi izvanredni profesor s Hrvatskog katoličkog sveučilišta u Zagrebu, podrijetlom iz Milne na otoku Braču, te Pavle Valerijev (1896. – 1987.), rodom iz Ložišća na otoku Braču, profesor na učiteljskim školama u Petrinji, Šibeniku i Splitu.

Kako se odmah vidi, riječ je o autorima koji se nikad nisu sreli ni upoznali, o jednom neobičnom suautorstvu jednog dijalektologa te jednog strastvenog sakupljača leksičkog i govornog materijala svog rodnog govora. Ta se neobična činjenica tumači u *Proslavu* gdje Filip Galović navodi da mu se gospođa Diana Gunjača, kći suautora Pavla Valerijeva, obratila s molbom da se pronađeni materijali njezina oca (popis riječi s određenim dodatcima) uredi i tiska. To je bilo 2014. Ovdje bih željela naglasiti/nadopuniti da se i mnogo godina prije toga gđa Gunjača obraćala mnogima, a među njima i meni s istom molbom. Dobro je da se nitko od nas nije prihvatio tog golema posla. Vrlo je važno istaknuti da ti početni zapisi Pavla Valerijeva, koji će postati budući ložiški rječnik, nisu mogli doći u bolje ruke od Galovićevih, tj. u ruke mladog i vrlo produktivnog jezikoslovca koji je doktorirao na govorima otoka Šolte (objavljeno i kao knjiga), a bavio se mnogim čakavskim i štokavskim govorima, te objavio i niz studija upravo o više govora rodnoga mu otoka Brača.

Rukopisni zapisi Pavla Valerijeva obuhvaćali su dragocjene riječi skupljene u prošlom stoljeću, a koji su bili podloga na kojoj je Galović počeo pisanje ovog *Rječnika*. Galović je zapravo započeo s izradom ove knjige iz temelja, a upravo iz razloga jer je od Valerijeva naslijedio tek popis riječi (5600 riječi bez opisa značenja, obradbe, gramatičkih odrednica itd., uz neke tekstualne dodatke), pa je tu građu ponajprije proučio, terenski provjerio, unio značenja, akcentuirao i uredio, no nije stao na tome, već je krenuo u temeljito i višegodišnje terensko istraživanje govora Ložišća, njegova nekadašnjeg i današnjeg stanja. Tako je nastao rječnik koji broji više od 12 600 natuknica, minuciozno sagrađen i izrađen na temeljima predanog i dugogodišnjeg terenskog, a potom i kabinetskog rada.

Rječnik govora mjesta Ložišća na otoku Braču sastoji se od više dijelova. Nakon *Proslova* u dijelu *Govor mjesta Ložišća na otoku Braču* dolazi opis naselja, njegov smještaj na otoku Braču, kulturne znamenitosti mjesta i spominju se autori koji su ranije pisali o nekim karakteristikama ložiškog vernakulara. Ovdje se izdvaja vrlo detaljan dijalektološki opis govora Ložišća na svim jezičnim razinama – fonološkoj, morfološkoj, sintaktičkoj, leksičkoj – što ga je napisao Filip Galović. Svaka je dijalektološka činjenica u opisu potkrijepljena primjerom živa govora, a to je važno jer oni nisu samo potkrepa pojedine jezične činjenice, već oslikavaju i život mještana, njihovu svakodnevnicu, prošlost, odnose, navade, životne potrebe, način razmišljanja, odnosno iz njih se precizno iščitavaju specifičnosti jednog naselja i naroda u tom naselju. Kako u recenziji piše jezikoslovka Ljiljana Kolenić, ovim detaljnim opisom Filip Galović pokazao je zavidno poznavanje dijalektološke literature, dijalektoloških metoda, poznavanje dijalektološkog znanstvenog nazivlja te je taj dio neizostavan dijalektološki prinos koji obimom i znanstvenim prinosom može biti i zasebna knjiga.

Potom slijedi dio naslovljen *Napomene o načelima izrade 'Rječnika govora mjesta Ložišća na otoku Braču'* Filipa Galovića gdje se detaljno govori o izradi i strukturi rječnika s nizom primjera, što slijedimo i u ovom prikazu.

Dio *Rječnik*, kako je navedeno, obuhvaća više od 12 600 leksema precizno predstavljenih i obrađenih u skladu s leksikografskim načelima. Natuknice su ispisane abecednim redom, pisane su boldom i navode se u kanonskom obliku (osim nekoliko primjera koji nisu ovjereni u govoru, v. dolje). Slijede fleksijski oblici, te gramatički podatci, a s desne strane sinonim(i) hrvatskog standardnog jezika ili opisno značenje. Često se piše sinonim(i) hrvatskog standardnog jezika (ako postoji), no također u nizu se slučajeva posezalo za opisnim tumačenjima kako bi šire čitateljstvo, navodi Galović, u cijelosti razumjelo određene termine. Npr. **mīšjor** *m* vrsta ptice grabljivice, škanjac mišar; **bužeta** *ž* opšivena rupica na odjeći ili obući u koju se uvlači dugme ili vezica, zapučak; **tetovica** *ž* vrsta samonikle bodljikave biljke penjačice, tetivika. Velik broj natuknica nosi više značenja, pa su takva značenja odvojena brojkama: **gīb** *m* 1. pokret tijelom; 2. zglob; 3. nabor (npr. na hlačama); **kolino** *s* 1. koljeno (dio tijela); 2. srodstvo s obzirom na pretke, loza; 3. svinut dio čvrstoga tijela za spajanje cijevi; **sūh**, *sūhà*, *sūho* (*sūhi*) *pridj.* 1. koji nije moker; 2. koji je uveo ili se osušio; 3. *fig.* koji je ispijen, mršav, slab. U nekim slučajevima koriste se i pojedine riječi koje su kao natuknice obrađene u rječniku te su akcentuirane i otisnute boldom, pa tako nalazimo natuknicu **prlinät**, *prlinôn svrš.* staviti **prlín** u vodu s rubljem (da izbijeli), a pod **prlín čitamo: prlín** *m* sredstvo za izbjeljivanje rublja, plavilo; **is-fregôn** (*isfregôni*) *pridj.* koji je opran, očišćen, oriban (ob. pomoću **bruškina**), a pod **bruškin** čitamo: **bruškín** *m* tvrda četka za ribanje.

Heterofoni pripadaju istim natuknicama, npr. **mūški/muški** *pridj.* muški; **nāokolo/nāokolo** *pril.* sa sviju strana, naokolo.

Različite varijante poput **jĭdno** i **jĭlno** u značenju 'na ljutit način, ljutito', **njŭrho** i **njŭrhalo** u značenju 'mrmljalo, brundalo, gundalo' itd. pripadaju različitim natuknicama.

Homonimi su doneseni u odvojenim natuknicama te su obilježeni eksponentom, npr. **olgōjāt**¹, *olgōjon nesvrš.* odlagati, odgađati te **olgōjāt**², *olgōjon nesvrš.* davati komu potrebit odgoj, odgajati; **pijāvica**¹ ž vrtlog žestokoga vjetra, pijavica te **pijāvica**² ž vrsta slatkovodnoga crva, pijavica.

Homoformi koji nisu iste vrste riječi doneseni su u odvojenim natuknicama, npr. **bokŭn**, *bokŭnà m* komad te **bokŭn pril.** 1. malo; 2. štogod, nešto.

Riječi ovjerene u istim ili vrlo bliskim kontekstima imaju uputnicu (strelicu) s određenim sinonimom: **hĭljada** ž tisuća → **mijōr**; **brāšno s** brašno → **mŭkà**; **prpomīšcāt**, *prpomīščon nesvrš.* pomicati, premještati → **prmišcāt**. Kad se plan odnosi na jedno značenje zabilježeno u natuknici, to se posebno naznačava iza tog značenja: **kokošĕvina** ž kokošje meso → **kōkoš2**, dok pod natuknicom **kōkoš čitamo**: 1. kokoš; 2. kokošje meso → **kokošĕvina**, ili primjerice: **petōvāt se**, *petōjen se nesvrš.* nametljivo se pridruživati komu, nametati se → **prlipivāt se2**, dok pod **prlipivāt se čitamo**: 1. 3. *l.* pričvršćivati se za što ljepilom ili kakvom ljepljivom tvari; 2. *fig.* nametljivo se pridruživati komu, nametati se → **petōvāt se**. U slučajevima kad se plan odnosi na sva ispisana značenja, strelica se bilježi odmah nakon natuknice: **čimāvica** ž → **čimāk** 1. vrsta kukca, stjenica; 2. *fig.* dosadna osoba; **gŭda** ž → **bahŭja** 1. prasica, svinja; 2. *fig.* *pejor.* neuredna, gadljiva žena.

Derivirani oblici donose se kao odvojene natuknice, npr: **tĭkvica** ž dem. *od* tĭkva1, tikvica; **ležōnje**, *ležōnjo s gl. imen. od ležāt*, ležanje; **robotĭna** ž augm. *od rōba*; **pisōnje**, *pisōnjo s gl. imen. od pīsāt*, pisanje.

U opisu imenice bilježi se oznaka roda (*m*, *ž*, *s*): **kĭp**, *kĭpà m* statua, kip; **obi-strōnka** ž vrsta teške sjekire. Zbirne imenice pišu se kao samostalne natuknice i nose oznaku *zb.*, npr. **kulĭnje**, *kulĭnjo s zb. imen. od kŭlin*; **drĭvje**, *drĭvjo s zb. imen. od drĭvo*, drvlje; **prŭće**, *prŭčo s zb. imen. od prŭt*. Imenice *pluralia tantum* uvijek pored sebe imaju oznaku *mn.*, a istu oznaku sadržavaju i imenice koje se u ovom vernakularu obično javljaju u množini: **verĭge**, *verĭg ž mn.* željezni lanci, verige; **vrōta**, *vrōt s mn.* vrata; **korijōndoli**, *korijōndolih m mn.* šareni papirići za posipanje u veselim prigodama; **bĭgule**, *bĭgul ž mn.* vrsta tanje šupljikave tjestenine.

Genitiv se navodi u slučajevima kad je akcent u tom padežu različit od akcenta u nominativu jednine ili kad su potvrđene određene fonološke ili morfonološke mijene i druge pojave, npr. **ježĭnac**, *ježĭnca m* jež (morski); **kotāc**, *kolcà m* zagrađeno i natkriveno mjesto za držanje domaćih životinja; **mŭl**, *mŭlà m* gat, mol; **nōčĭn**, *nōčĭna m* postupak, način; **rāme**, *rāmena s* rame (dio tijela). Kod imenica *i*-vrste uvijek se navodio genitiv, npr. **rōvan**, *rōvni ž* nizina, ravnica; **plĭsanj**, *plĭsni ž* plijesan; **votacijŭn**, *votacijŭni ž* glasovanje, izbori.

Pridjevi se bilježe u kanonskom obliku (nominativ jednine muškog roda), npr. **pohūljen** (pohūljeni) *pridj.* prikriven, pritajen; **črjènast** (črjènasti) *pridj.* crvenkast, tj. u određenom ako ne postoji neodređeni oblik, npr. **ònjelski** *pridj.* koji se odnosi na anđela, anđeoski; **žudijski** *pridj.* židovski. Kad su potvrđena oba lika, određeni se lik navodi u zagrada, npr. **dèbul** (dèbuli) *pridj.* tjelesno slabašan, malaksao; **opòlit** (opòliti) *pridj.* koji ima dosta vina, koji je sočan (o moštu). Kad su u drugim rodovima ovjerene promjene u fonemskom sastavu ili promjena akcenatskog mjesta, takvi se likovi navode, npr. **jubeznîv**, jubeznîva, jubeznîvo (jubeznîvi) *pridj.* srdačan, prijatan, ljubazan; **pòdal**, podlà, pòdlo (pòdli) *pridj.* podmukao, zloban, podao. Odvojenim natuknicama pripadaju pojedini komparativi, osobito oni koji se ističu svojim oblikom, te je uz njih naveden i pozitiv, npr. **vrùćji** *pridj. komp. od vrùć*, vrùći, a ista se zakonitost primjenjuje i kod priloga, npr. **drážje** *pril. komp. od drògo*, draže.

Pored infinitivnih oblika glagola navedena je oznaka vida i oblik za 1. lice jednine, npr. **dřcòt**, dřcèn *nesvrš.* drhtati; **ofendivàt se**, ofendijèn se *nesvrš.* postajati uvrijeđenim, duriti se. Kad se upotrebljava samo 3. lice jednine, to se navodi posebno, npr. **ognjojìt se**, 3. l. ognjojì se *svrš.* postati gnojav (o rani), ognjiti se, a tako se i navodi kod glagola koji su uporabno nepotpuni, dakle kod onih koji nemaju sva lica. Neki se glagoli, koji imaju više značenja, a neko od značenja u vernakularu nema sva lica, bilježe na način da se uz natuknicu navodi 1. lice jednine, ali pored značenja kod kojeg nisu potvrđena sva lica dolazi oznaka 3. l., npr. **olpřhnut**, olupřhnen *svrš.* 1. 3. l. naglo odletjeti (o ptici); 2. *fig.* naglo otići, nestati (o čovjeku).

Glagoli različita vida čine različite natuknice (npr. **obligàt**, obligòn *svrš.* zadužiti, obvezati te **obligàt se**, obligòn se *svrš.* zadužiti se, obvezati se).

Glagolski pridjevi trpni doneseni su u zasebnim natuknicama (npr. **isfrolòn** (isfrolòni) *pridj.* koji se raspao od starosti ili upotrebe, trošan; **obòljen** (obòljeni) *pridj.* srušen, prevaljen, oboren).

Natuknica glagola uvijek je infinitiv, izuzev oblika tipa **gren** 'idem', čiji se infinitiv ne rabi pa se pišu svi oblici.

Nepromjenjive riječi imaju oznaku koja govori o vrsti riječi: **nekà** čest. neka, **novòrno** *pril.* bezokusno, bljutavo, nezačinjeno, **ćòro** *pril.* jasno, bistro, **misto** *prijedl.* namjesto, umjesto, **bàsta** *uzv.* gotovo, dosta, **tèr** *vezn.* te, i.

U građi su bilježeni etnici, etnonimi i ktetici koji se donose kao posebne natuknice: **Bosònàc**, Bosònca *m* stanovnik ili državljanin Bosne i Hercegovine, Bosanac, **Srbijònka** ž stanovnica ili državljanica Srbije, Srpkinja, Srbijanka, **Kaštelànin** *m* onaj koji je rodom iz Kaštela; stanovnik Kaštela, **dolnjohuncònski** *pridj.* koji se odnosi na Donji Humac i Donjohumčanjane, **jelšònski** *pridj.* koji se odnosi na Jelsu i Jelšane, jelšanski.

Kao posebne natuknice bilježe se nazivi pojedinih naselja, otoka itd., npr. **Komiža** ž naselje na otoku Visu, Komiža, **Dračevica** ž naselje na otoku Braču, Dračevica, **Pelišac**, Pelišca *m* Pelješac (poluotok), **Pula** ž Pula (grad), **Rika** ž Rijeka (grad), **Vukovar** *m* Vukovar (grad).

Bitno je istaknuti da pojedine riječi sadrže simbol (*). Naime, iako Valerijev bilježi riječi prije stotinjak godina, mnoge su tad zabilježene sačuvane i danas. Neke su od njih danas potvrđene u drugačijoj varijanti, manji je broj onih koje se danas rjeđe rabe, a svega je pokoja nestala, pa se takve riječi bilježe znakom * pred natuknicom, npr. ***lugānig** *m* vrsta domaće kobasice (za juhu), ***kanūn**, kanūnā *m* top → **kalūn**, ***matutīn** *m* rana jutarnja funkcija u crkvi, ***recevitūr**, recevitūrā *m* ubirač poreza, ***regalāt**, regalōn *svrš.* pokloniti, darovati → **darovāt**. U građi su i neke novije riječi, koje je važno bilo uvrstiti jer su danas dio ložiškog vernakulara, npr. **böjler**, **gastrītis**, **kafīc**, **sārma**, **šālter**, **terapija**, **trāfika** itd.

Poslije dijela *Rječnik* slijedi dio *Ostali prilozi* koje je zapisao Pavle Valerijev, a sastoji se od pjesmica, kalendara, vlastitih imena, ložiških prezimena (s nadimcima), imenima mjesta, tj. toponimima u ložiškom dijelu Brača, raznih izreka, kletava, poslovice i pozdrava. Ovo predstavlja zanimljiv etnološki, kao i kulturološki zapis.

Zatim slijedi dio pod nazivom *Ogledi mjesnoga govora Ložišća* gdje nalazimo velik broj odabranih kraćih i duljih tekstova koje su Galoviću kazivali pojedini informanti. Tekstovi su, kako i treba, ostavljeni u izvornom obliku i svi su akcentuirani. Važnost tekstova u prvom je redu jezična jer na površinu tekstova izbijaju mnoge jezične značajke karakteristične za ložiški govor. No, govornici su u nevezanim razgovorima pričali o sebi, raznim događajima, situacijama, pojavama u naselju, starim običajima i načinu života pa oni predstavljaju vrlo vrijedne zapise iz prošlosti, kao i sadašnjosti života u Ložišćima, odnosno svekoliki život tog mjesta.

Uz zalaganje i znanstvenu podršku Filipa Galovića godine 2017. Ministarstvo kulture zaštitilo je govore milnarskoga područja kao nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske, što je vrlo značajno, i ta je odluka s pravom u cijelosti ovdje priložena u dijelu pod nazivom *Govori milnarskoga područja – nematerijalno kulturno dobro Republike Hrvatske*.

Rječnik također ima pregršt prekrasnih fotografija koje prikazuju nekadašnji, kao i današnji život u ovom bračkom mjestu.

Rad na rječniku ogroman je posao koji može obavljati samo osoba koja je za to znanstveno i stručno educirana. No, uz taj neprikosnoveni uvjet, rad na rječniku dodatno iziskuje veliku odanost, strpljivost i ustrajnost u terenskom radu s govornicima, a isto to i u kabinetskom radu u obradi svih riječi, oblika, značenja, akcenata itd. Na kraju, ništa manje važno, rječnik, iako nije živo biće, traži i ljubav prema riječima koje se izgovaraju i ispisuju. Rječnik koji je u našim rukama ispunio je u

potpunosti sve te uvjete. Početno je riječi s naklonošću bilježio Pavle Valerijev, a Filip Galović kao vrstan dijalektolog i izniman zaljubljenik u mjesne govore odano je i strpljivo slušao svoje informante, sve zapisao, obradio i uredio, a zatim nam podastro vrijedan znanstveno obrađen rječnik (s nizom drugih priloga). A koliko je zatajne ljubavi u to utkano, teško je riječima napisati, no vidljivo je iza svakog zapisanog slova ovog dragocjenog djela.

Ložišćani sad imaju svoj rječnik, djelo iznimne vrijednosti i kakvoće, na koji zaista moraju biti ponosni, kao i hrvatska dijalektologija, i filologija općenito.